

ברל לוקר - דיפלומט ציוני וסוציאליסט אופטימי*

מאת: אהוד מנור**

סקירה מאת: מוקי צור***

ברל לוקר היה מראשוני מפלגת פועלי ציון ברוסיה. הגיע למרכזי המפלגה החדשה וליווה אותה עשרות שנים והיה נציגה ודובר, במיוחד לשאלות שעסקו בענייני חוץ. הוא פעל במסדרונות רבים כעוזרו של חיים וייצמן, כאיש מפא"י בארץ ובחו"ל. ניתן לומר כי ברל לוקר נכח בחדר הלידה הפוליטית של מדינת ישראל. הוא כתב מאות מסמכים והיה מעין סגור של אומה במצוקה העומד בפני בית דין שבו אין כל כך דין אלא אינטרסים סותרים בין אומות. כאז כן עתה, מנהיגיהן יודעים להיחשף בקטנותם ובדלותם. לוקר כיהן בכנסת השלישית והודח ממועמדותו לראשות כנסת ישראל, לא בשל חוסר התאמה, אלא משום שהיה נציג של מפלגת הרוב.

המפגש בין היסטוריון לוחם ומעורב לבין דיפלומט של אומה ללא נשק בעת האסון הגדול ביותר בתולדותיה, מאיר עיניים ומעלה שאלות היסטוריוגרפיות רבות.

זה קורה שהדרך מתמשכת
זה קורה, יש ללכת, ללכת...
שום דבר לא ידוע,
לא שנה, לא שבוע
יש לנוע, לנוע,
ולחשוב שהיית יכול
לחזור על הכול
אבל בן-אדם

לו פגש ברל לוקר את השיר העממי הזה, הוא לא היה מוחא לו כפיים. בהליכתו של ברל לוקר היה דווקא סדר. הוא היה צריך לפענח את מהלך הזמנים, את התהליכים, היה עליו לחשב את המהלכים, ולזכות ביבול לו נזקק בעבודתו הדיפלומטית הציונית. הוא האמין כי הוא לומד אך גם משפיע, כפי שחש כותב הספר עליו. במהלך התקופה הארוכה בה פעל לוקר כמנהיג, כדיפלומט, כאיש העומד לצד המובילים, כחיל עזר ולעתים כצופה מחודד מבט, נכתב השיר: יש ללכת ללכת, לנוע לנוע, זמן של המולה ענקית, של מבוכה ונחרצות, של אהבות וחורבן, של קונפליקטים אין ספור, והרבה טיפוס על קירות חלקים.

אודי מנור מצא מכרה זהב. ברל לוקר, האיש שעליו כתב היה בזירה, היה חריף התבוננות וצנוע מספיק כדי לא לנפח את אישיותו עד כדי הסתרת הנוף, כמו שקרה ללא מעט אנשים שהיו קרובים לקדרה: גם כשהיו ממונים על המפיות חשבו עצמם לטבחי גורמה.

ברל לוקר - דיפלומט ציוני וסוציאליסט אופטימי הוא ספר של היסטוריון השוחה במסמכים אך יודע לעשות זאת בביקורתיות. למזלו של מנור, נושא מחקרו היה איש שידע לא רק לקטלג אלא גם לחשוב ולחבר מסמכים.

* הוצאת הספרייה הציונית ומוסד ביאליק, 2010.

** ד"ר אהוד מנור, מכללת אורנים; דוא"ל: udi_m@oranim.ac.il

*** מוקי צור, היסטוריון.

נדמה לי כי ספרו של אודי מנור לא יזכה למחאות כפיים של הוד מעלתו 'רוח הזמן'. מנור יודע שבניגוד לזמן צמיחתו ופעילותו של גיבור ספרו, זמננו אינו מאמין בהיסטוריה. תקופות של מהפכה היו תקופות בהן רבים הושיטו צווארם לגרזנה העורף של ה'היסטוריה', זו המאמינה שדיווח על פרטים מן העבר חיוני למי שמבקש לעבור על גשר הזמנים אל העתיד המצפה לנו. חלק ניכר מהמאה העשרים הוקדש לאותו מסע נחרץ אל העתיד המחפש גיבוי מקריאה מסודרת של אירועי עבר. קריאת אירועים ותהליכים שאירעו בעבר היו בעיני התקופה הדרמטית של מחצית המאה העשרים צריכים להתלכד ולפתוח את המסך להתרחשויות הכרחיות חדשות. הבנת צירופים של פרט וזרם הסבירו, עודדו, לקחו על עצמם אחריות על מה שיתרחש בעתיד הרחוק.

אודי מנור מנסה לגלות דרך המסמכים של ברל לוקר ציוני דרך אל חירות ואחריות של דורו הוא לעתיד החברה הישראלית אותה לא הכיר גיבור ספרו. מנור יודע כי רוח הזמן אומרת כי על התקופה למחוק את סימני עברה, שהרוח חוגגת את תלישותה ומאמינה כי רק ה'כאן ועכשיו' יגאל אותנו ממשא מורכב של פרקי עבר סוערים ומביכים. על כן תקופתנו מעדיפה לקפוץ מעל כמה משלוליות העבר, רק כדי לגלות את ניקיונה המזויף ולהזרים את מימי הביוב של העבר אל האקוויפריס המומלחים של מעמקה. היא תמיד מוכנה להתבשם בהם רק בחשיפת שערוריות ומחדלים.

אודי מנור לקח ברצינות את המטלה לנתח מסמכים, מאורעות, השקפות, לברר משמעויות, אך הוא עשה זאת מתוך ידיעה כי ההיסטוריון נטוע בזמנו הוא. ממנו הוא שואב את השאלות והחרדות המולידות את מסעו אל העבר. היסטוריונים שאינם מודעים לבעיה זו נופלים לפח שמצב זה מחולל: הם מדברים על אז ומציירים את היום. אולם היסטוריונים המודעים לבעיה נופלים לפח ההפוך: הם הופכים את העבר לתאומו של ההווה. הם קוראים לאחור את הסיסמאות שגילו בהווה. מתאהבים ושונאים רק את עצמם. אך בשביל מה ללמוד את העבר אם אין הוא אלא ראי של ההווה? להווה נגישותנו נראית כה מובנת מאליה. ה'מה נשתנה' הוא חלק מתודעת העבר ההיסטורית ועל חידותיו אין תשובה אחת - מפהקת או מרתקת. העבר מציג בפנינו ממדים שהם שונים מההווה ועל כן משמעותיים לו. מפגש עם ספרו של אודי מנור על ברל לוקר שאינו מהידוענים, מהווה הוכחה בולטת לכך.

מנור שב אל הממד ההיסטורי, אל משמעות המסמך, אל ניתוח הגיבורים החתומים עליו גם אם אין אלה מסמכים המבטאים הכרעה או אירוע, אלא מלווים, מסבירים, קובעים טון ונושא לשיחה דיפלומטית. כותב שורות אלו הוא בנו של דיפלומט והוא יודע יפה עד כמה מילותיו של דיפלומט יכולות לשתוק, להיות מובנות כקוד המסתיר חלל ריק. עד כמה הדיפלומט ממלא במילים את תבוסותיו או את תבוסת שולחיו. על כן חשוב שחוקרים כמו מנור יבחנו אותם וינתחו אותם אך למזלו של החוקר כאן, ברל לוקר הוא דיפלומט של שעת חירום, של דור חירום, אין לו יכולת ואפשרות לבזבז זמן או לטשטש עיקר. האם זה אופי או תקופה? יש משהו משניהם.

מי שקורא מסמכים מאותה תקופה מבין עד כמה היה ברל לוקר איש של זמנו: זמן ברל כצנלסון ומאיר יערי, זמן בן-גוריון ויצחק טבנקין, זמן חיים וייצמן וז'בוטינסקי. ברל לוקר השתייך למפלגת פועלי ציון. כסוציאליסטית והרצלאית הייתה לתנועה זו גישה שהחשיבה מאד את הפוליטיקה, את המבנה ואת המשימה. אמונתה התבססה על תפישה כי הכרעות פוליטיות ומעורבות בחיים מדיניים מסוגלות לשנות את גורל היחידים והמערכות. על כן יש להתייחס אליהן ברצינות ולטפח אותן באופן יצירתי. הן נשענות על כוח הרצון וההמצאה ועל הלימוד המתמיד והחרוץ של זרמים פוליטיים המשפיעים על הסביבה. זו הייתה תנועה שבנתה כלים לפעולה כמו 'קרן פועלי ארץ ישראל', 'בר-גיורא', 'השומר'. מסמכה מנתחים ללא הרף את כוחות השוק ואת מצב הפועלים, היא אהבה את שפת פועלי העם היהודי במזרח אירופה, את היידיש. היא טיפחה את מסגרת הקומונה וביקשה להבין מה מקומה בהיסטוריה של העולם, מה גורלו של ציבור שייולד במהפכה ושל זה הנשלט על ידי השליטים נגדם היא מרדה. לעומת פועלי ציון, צמחה בארץ מפלגת הפועל הצעיר. כמותה, היא הייתה תנועת עובדים והעמידה במרכז את העבודה, במיוחד את העבודה

החקלאית. נקודת המוצא שלה הייתה תרבותית חינוכית: כיצד לטפח את חידוש האדם היהודי. היא הושפעה על ידי טולסטוי ואחד העם, ויחד עם זאת ביקשה להביא רנסנס תרבותי שלם לכל קצוות העם היהודי ועל כן ביקשה את הרצל וניתוחיו וביקשה רנסנס יהודי. האיש שביסס את חלומה היה אהרון דוד גורדון. שתי התנועות הללו קמו בארץ בפילוג מכוון ב-1905. הן היו קרובות למרות ההבדל בסגנון ובתוכן: הן היו של צעירים, פועלים, קנאי הארץ ושבים אל האדמה. שתי התנועות היו עסוקות בחיפושי דרך. התנועה השלישית של פועלי העלייה השנייה הייתה 'מפלגת הבלתי מפלגתיים' שהאמינה כי החיים המפלגתיים מזיקים ויש לכוון ארגון המכיל את כולם. בראשה עמד ברל כצנלסון שחתר לארגון המקיף את כולם. לוקר היה שייך לאנשי פועלי ציון.

הספר מטפל בעומק שאלות קריטיות של ההיסטוריה הפוליטית של הישוב העברי בארץ ישראל. זוהי הראייה היא החזון הציוני והניתוח הציוני על המתח ביניהם. מנהיגות הציונות והיישוב, שאינן זהות, קרסו במאורעות 1929 ושוקמו על ידי פריצתה קדימה של מנהיגות אלטרנטיבית פועלית שצמחה תוך כדי הגשמה אישית בארץ. מנהיגות זו יכולה הייתה לתפוס עמדה כה מכרעת בגלל קשר מורכב ומעניין שעדיין לא נחקר לעומקו בין ברל כצנלסון, מנהיגה הבלתי מוכתר של מפלגת אחדות העבודה שנולדה ממיזוג של פועלי ציון עם הבלתי מפלגתיים, ובין מנהיגה הצעיר והעולה של מפלגת הפועל הצעיר חיים ארלוזורוב. ארלוזורוב העניק לפועל הצעיר חשיבה מדינית בהירה ותבע ממנה לדגל על כמה מעכבותיה העקרוניות לגבי העיסוק הפוליטי. ברל כצנלסון תרם לשותפות את דחייתו את הדוגמטיקה היידישיסטית והמרקסיסטית שהייתה חבויה בפועלי ציון. באיחוד בין שתי המפלגות נולדה מפא"י ההיסטורית ובה כמה גרעינים לניצחונה ולמפלגת העתידית. מפא"י הייתה מנוף חשוב לגיבוש כוח שינווט את הציונות במים הסוערים של הפוליטיקה היהודית בעת המשבר הגדול ביותר שאירע בהיסטוריה היהודית ובעת הקמת מדינת ישראל. מבחינה מדינית, המנהיגות החדשה תמכה במנהיגותו הציונית העולמית של חיים ויצמן, הגשימה לא מעט מרעיונותיו אולם גם לקחה חלק בהדחתו.

אודי מנור עוסק בדרמה שניתקה את חיים ויצמן מבן-גוריון. הוא לא מטפל באחד השינויים הדרמטיים שהתחוללו בתקופה והשפיעו ישירות על מערכת היחסים ביניהם - המעבר ההדרגתי של מרכז החיים הציוניים לארץ ישראל. ההכרעות בעולם היהודי היו תלויות יותר ויותר בנעשה ביישוב היהודי בארץ. וייצמן היה תמיד מנהיג הגולה, הציונות העולמית. עיקר כוחו וסמכותו נבעה מהיותו איש העולם והעולם היהודי בעולם. הוא האמין שגורלו של העם היהודי ושל הציונות ייקבע בלונדון, וושינגטון, מוסקבה ופאריס לא רק בגלל השפעת המעצמות על גורלה של ארץ ישראל אלא משום שמרכז הציונות נמצא בקרב הקהילות היהודיות הבונות את ארץ ישראל. לדעתו, המפעל הציוני יימדד ביכולתו לשנות את גורלן. בן-גוריון היה מנהיג היישוב היהודי בארץ ישראל. ארץ ישראל לא הייתה בשבילו רק הנקודה הארכימדית לבניין מחדש של העם היהודי, אלא מרכז הכוח החדש שבו טמון גורלו של המפעל כולו. מלבד האופי השונה והאמביציות האישיות, בין חיים וייצמן לבן-גוריון היה עימות אובייקטיבי.

הפגישה עם ברל לוקר מאפשרת למנור לפרוש בפנינו פרישה היסטורית רחבה של שלל אירועים ופְּמתי דרכים. השינויים שחלו בהגירה היהודית, סגירת העולם בפני היהודים. בשנות השלושים, הוא נוגע ברומן הטראגי של אנשי פועלי ציון שמאל עם הקומוניזם ובתכנית האנגלית לטרנספר ערבי שחשפה את אי אמונתם של הבריטים בתהליך הבניין הלאומי. הוא מתאר את עצביה המרוטים של אירופה אחרי מלחמת העולם השנייה ואת המעבר של מיליונים רבים ממקום למקום, את הרעב ומלחמות האזרחים. את העובדות הנשכחות שהתנגשו עם תחזיות שלום אידיליות ועם חזון הבלהות של המשך המלחמות. בעבודתו ניתן לעקוב אחרי המתחים בעולם הערבי ובחברה הישראלית בראשיתה.

מנור הוא סוציאליסט-עברי-יהודי-ציוני, וכזוה הוא נחשף לכל הפרובלמטיות של אידיאות ותנועות, לכל הפיתויים הכלולים בהן, להיבריס מסוכן. ההיבריס של סגידה לכוח הגנוזה הן בקומוניזם והן בלאומנות. הוא חושף את הכניעה לניכור המקובלת בליברליזם המשרת אינטרסים עולמיים של בעלי עוצמה ואת

הדוגמטיקה העיוורת והרצחנית המתגלה בתנועות מהפכה. כל כתיבתו של החוקר באה מעמדת ההיסטוריון המודאג והמקווה, הפועל בתקופה של צנזורה שטחית, סיסמאות שווא וציניות עיפה ומנופחת. המחבר אינו מסתפק באמפתיה לגיבורו. הוא מודע לקושי המחקרי שאמפתיה כזו יכולה לעורר. דרך המחקר הוא מבקש ללמוד גם מן השונה שבין הזמנים כדי לקבל כלים לניתוחים של תהליכים המתרחשים בימינו. הוא בולש אחר גלולם האירוני של רעיונות ותנועות, מדגיש את הבלתי צפוי. בציונות הוא מגלה את הסיכון המחושב כפי שקרא לכך גרשום שלום, הכולל את איום הניוון והשקיעה ואת סיכוי הלידה המחודשת.